

Preventieve conservering van interieurs

BEHOUD VAN BINNEN

Preventieve conservering van interieurs

BEHOUD VAN BINNEN

Harrie Schuit (redactie)

Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed

WBOOKS

Inhoud

Voorwoord	6
Inleiding	8
1 Behoud in heden en verleden - Helen Lloyd & Harrie Schuit	14
2 Herkenning, erkenning en waardering - Eloy Koldewey & Marceline Dolfin	28
3 Slim omgaan met risico's - Agnes Brokerhof & Bart Ankersmit	40
4 De relatie met exterieur en omgeving - Joop Jansen	54
5 Alledaags beheer - Harrie Schuit	70
6 Housekeeping - Steven Coene	86
7 Interieurinspecties -Margriet Hage & Veerle Meul	98
8 Inschakelen van externe professionals - Katy Lithgow & Fiona Macalister	110
9 Inzet van vrijwilligers - Marianne Blaauboer	124
10 (Ver)huur van gebouwen - Antoon Ott	136
Summary	150
Register	154
Over de auteurs	158
Colofon	160

Inleiding

Veel mensen wonen of werken in een prachtig interieur. U misschien ook wel. Een prettige woon- of werkomgeving inspireert en maakt een mens gelukkiger. Daarom zult u, als het even kan, een mooi interieur ook mooi willen houden. In de praktijk valt dat echter niet altijd mee. Het is bepaald geen sinecure. Dat geldt voor professionals en zeker voor goedwillende, maar meestal veel minder ter zake kundige eigenaren en beheerders.

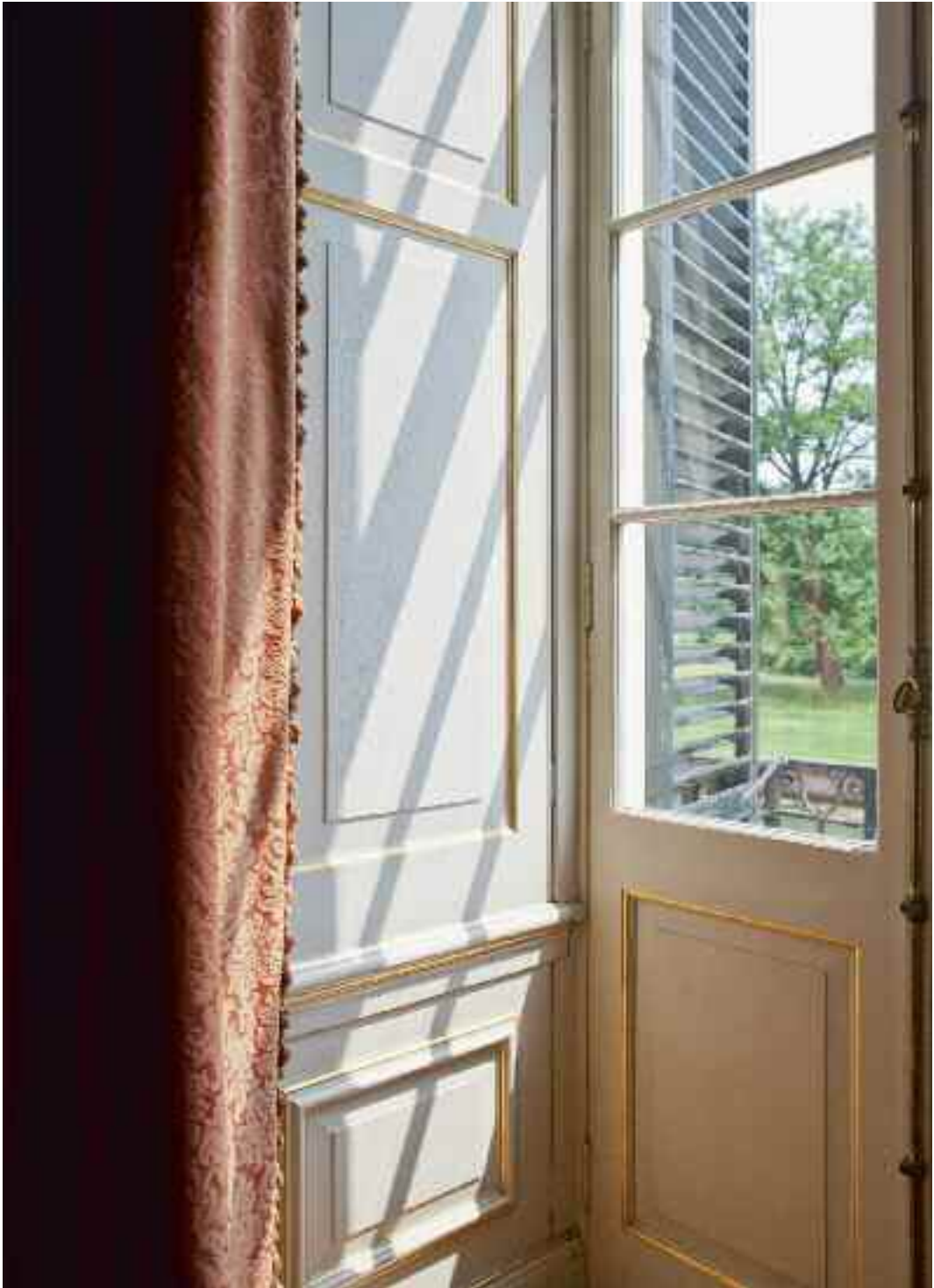
Afb. 4. Met een mattenklopper wordt het vuil met harde hand uit de loper geslagen.

Dit boek helpt u op weg. Het biedt essentiële kennis, vele handreikingen en talloze tips om waardevolle interieurs in een goede staat te houden. Het laat zien hoe u de zorg voor het interieur op een verantwoorde en praktische wijze vorm kunt geven. En het maakt duidelijk wat goede zorg voor het interieur oplevert, in zowel cultuurhistorische als financiële zin. Niet in de laatste plaats hoopt dit boek eigenaren en beheerders van bijzondere interieurs te inspireren. Want hoe meer u weet en begrijpt van uw interieur, des te interessanter en uitdagender het wordt om er goed voor te zorgen.

De informatie in dit boek is van toepassing op vele typen eigenaren en beheerders en op vele soorten interieurs. Het maakt niet uit of u de eigenaar bent van een woonhuis, een toegewijde vrijwilliger die dapper de kerk beheert, de conciërge van een school, de beheerder van een buitenplaats of iemand die zorgt voor de facilitaire zaken in een kantoor of overheidsgebouw. En evenmin of het gaat om een achttiende-eeuws interieur of een interieur van na de Tweede Wereldoorlog.

Geen twee interieurs zijn hetzelfde. Er is een enorme diversiteit aan roerende en onroerende onderdelen, om nog maar te zwijgen van alle materialen die in een interieur kunnen voorkomen. In het algemeen geldt: hoe meer onderdelen en objecten een interieur omvat, hoe complexer het onderhoud. Zeker als die onderdelen en objecten op hun beurt uit diverse materialen zijn samengesteld.

BEHOUD VAN BINNEN

Hoe complexer het interieur, des te groter de kans dat bepaalde onderdelen systematisch worden overgeslagen en er achterstallig onderhoud ontstaat. Maar het komt ook voor dat elementen juist te veel aandacht krijgen. En ook dat kan de levensduur sterk bekorten. Denk bijvoorbeeld aan het te vaak reinigen van een bepaald onderdeel, waardoor een oude afwerking verdwijnt.

De uitdaging om op een goede manier voor een interieur te zorgen is natuurlijk niet uitsluitend van vandaag. Zo gaf de bewoner van Kasteel Twickel in 1760 in zijn instructieboek voor de rentmeester de volgende opdracht: 'Wanneer [de rentmeester] binnen of buiten s' huis eenige onordentelijkheid, slordigheid, of verwaerloosing van Huisraed, gereedschap of andere saeken bespeurt, sal hij de Huis-houdster, of dengeene wiens departement het is, daar van waerschouwen, en vermaenen tot beeter oplettendheid: ten einde alles op sijn plaets behoorlijk geschikt en bewaert werde.'¹ En dat het niet altijd vanzelf ging, blijkt uit het 'muizenboekje' van Kasteel Twickel, waarin per jaar exact wordt bijgehouden hoeveel muizen, ratten en vlermuizen er op een bepaalde datum werden gevangen.²

Ook een van de grondleggers van de Nederlandse monumentenzorg kon erover meepraten. Victor de Stuers schrijft in zijn bekende artikel 'Holland op zijn smalst': 'Aan opzettelijke slooping is voortdurende verwaarloozing nauw verwant. Wat ginds de moker verricht, doet hier langzaam maar zeker de tand des tijds.'³

Dit boek wil die tand des tijds een halt toeroepen door beter voor interieurs te zorgen. De afgelopen

Afb. 5. Schade door dag- en zonlicht is vaak gemakkelijk te beperken door luiken en persiennes zo veel mogelijk gesloten te houden.

decennia is in Nederland de aandacht voor het behoud van het historische interieur enorm toegenomen. De Manifestatie Historisch Interieur in 2001 heeft hier sterk aan bijgedragen. Datzelfde geldt voor de overwegend kunsthistorische publicaties over historische interieurs of hun onderdelen uit dat jaar of kort daarna. Daarnaast bevordert sinds 2001 de 'Stichting Het Nederlandse Interieur' de kennis over en het in stand houden van interieurs. Dit gebeurt door onder andere studiedagen, een website en een nieuwsbrief.

De betekenis van het woord 'interieur' is wellicht minder eenduidig dan menigeen in eerste instantie zou denken. Niet iedereen verstaat er hetzelfde onder. Dit boek hanteert de definitie van de erfgoed-specialisten: het samenstel (onderlinge relatie, structuur en ruimtelijke verhoudingen) van een of meer ruimten, de afwerking daarvan (wanden, vloeren en plafonds) met de bijbehorende bestanddelen (deuren, schouwpartijen, installaties, ingebouwd meubilair et cetera) en ten slotte de inrichting (roerende zaken, zoals losse meubels en wanddecoraties).⁴

De zojuist gegeven definitie houdt in dat zich in vrijwel elk bouwwerk – al dan niet een beschermd monument – een interieur bevindt. Vanzelfsprekend is niet ieder interieur even waardevol. De praktijk leert echter dat eigenaren, beheerders, bewoners en gebruikers lang niet altijd goed inschatten welke (onderdelen van) interieurs waardevol zijn en welke niet. En dan met name in kunst- en cultuurhistorisch opzicht.

Behalve het begrip 'interieur' verlangt ook het begrip 'preventieve conservering' enige uitleg. Preventieve conservering is een term die onder meer in musea in binnen- en buitenland al enkele decennia in omloop is. In dit boek gaat het over de 'preven-

Afb. 6. De uitvinding van de stofzuiger was een sprong vooruit in de strijd tegen stof, maar de nog niet regelbare zuigkracht was minder goed voor kwetsbare materialen zoals textiel.

tieve conservering van interieurs'. Daarmee wordt het volgende bedoeld: het geheel van maatregelen en handelingen ter bescherming van de onroerende én roerende interieurelementen, gericht op het scheppen van zo goed mogelijke bewaarcondities. Preventieve conservering van interieurs heeft tot doel waardevolle interieurs of hun elementen zo lang mogelijk te behouden, risico's op schade tot een minimum te beperken, de cultuurhistorische waarden veilig te stellen en slijtageprocessen tegen te gaan of te vertragen. Dit alles om dure conserverings-, restauratie- of reconstructiewerkzaamheden te voorkomen of zo lang mogelijk uit te stellen.

Door op tijd preventieve maatregelen te (laten) nemen, kunt u een interieur of waardevolle onderdelen daarvan zo lang mogelijk in goede staat houden. Dat is zowel een verantwoordelijkheid voor 'een goede huisvader', als een evidente vorm van

duurzaamheid. Als de noodzakelijke verzorging aan historische interieurs zou worden onthouden, zouden er hoe langer hoe minder authentieke interieurelementen overblijven.

Onderschat ook niet het financiële voordeel dat preventieve conservering van interieurs oplevert; het voorkomen van schade of vervolgschade maakt kostbare restauratiewerkzaamheden in de meeste gevallen overbodig. Denk bijvoorbeeld aan een eiken parketvloer. Als deze goed wordt behandeld, kunnen andere mensen er met gemak een eeuw later nog van genieten. Laat men de vloer echter diverse keren opschuren (om hem er weer 'als nieuw' te laten uitzien), dan wordt deze uiteindelijk zo dun dat alleen nog vervanging overblijft. Een dergelijke aanpak is ongewenst, ook omdat door het opschuren alle gebruikssporen en het doorleefde uiterlijk verdwijnen. Uit het oogpunt van behoud is opschuren zelden noodzakelijk. Een interieur dat in een goede, maar niet 'overgerestaureerde' conditie verkeert, biedt zonder twijfel het meeste gebruiksplezier.

Deze publicatie verschijnt ter gelegenheid van een manifestatie over de zorg voor het interieur. De belangrijkste onderdelen daarvan zijn het symposium 'Behoud van binnen', op 9 oktober 2013 in Amsterdam, en de ingebruikstelling van de website www.behoudvanbinnen.nl. Deze bevat onder meer aanvullingen op dit boek en biedt de voordelen van uiteenlopende digitale toepassingen.

Preventieve conservering van interieurs is een enorm veelzijdig terrein met veel verschillende deelgebieden. Voor dit boek is hieruit een keuze gemaakt. Niet alle deelgebieden worden behandeld, wel een aantal belangrijke. Per deelgebied komen vooral de hoofdlijnen en soms een detail aan bod. U moet de tien hoofdstukken dan ook zien als tien inleidingen

op de desbetreffende onderwerpen. Binnen de beschikbare ruimte behandelen de auteurs de wezenlijke vragen van het onderwerp waarover zij schrijven.

De praktijk blijkt vaak weerbarstiger dan wat in een boek kan worden opgetekend. Sommige aspecten vragen om meer aandacht of nuancering dan in een boek kan worden gegeven. Jarenlange praktijkervaring in de zorg voor interieurs of de periodieke, kritische blik van een erfgoedprofessional gaan verder waar pagina's tekst ophouden. De zorg voor het interieur is tenslotte mensenwerk; dat is al vele generaties lang het geval en het zal ook zo blijven.

Dit boek stimuleert en helpt om de juiste (eerste) stappen te zetten. Door nu en in de toekomst de juiste zorg te bieden, kunnen niet alleen wij van prachtige interieurs genieten, maar ook de toekomstige generaties.

Afb. 7. Schoeisel met borstelharen aan de onderzijde om een nieuwe waslaag of de aanwezige waslaag op parketvloeren aan te brengen of op te poetsen.

Noten

- 1 Wassenaer, U.W. graaf van, Reglementen en ordre op d'Administratie en bestieringe der Goederen, gehoorende onder den Huijse Twickel [...], Capitel 5, Delden, 1760, Huisarchief Twickel, inventarisnr. 2524.
- 2 Muizenboekje, register van gevangen muizen, ratten en vleermuizen en de uitgekeerde vangstpremie 1872-1878. Huisarchief Twickel, inventarisnr. 1346.
- 3 Stuvers, V. de, Holland op zijn smalst, in: *De Gids*, jaargang 37, 3e serie, deel 3, november 1873, p. 343.
- 4 Deze definitie is een aanscherping van de definitie die in 2000 voor het eerst is geformuleerd in: Laan, B. et al. (red.), *Jaarboek Cuypergenootschap 2000. Achter gesloten deuren. Bronnen voor interieurhistorisch onderzoek 1800-1950*, Rotterdam, 2000, p. 5.

5 Alledaags beheer

De conditie van een interieur staat of valt met goed dagelijks beheer. Regelmatige zorg en aandacht zijn cruciaal voor de levensduur van de roerende en onroerende onderdelen. Maar daarvoor zijn wel kennis en ervaring vereist. Elk interieur heeft andere aandachtspunten. Welke dat zijn, hangt onder meer af van de leeftijd, de functie en de materialen. Daarnaast spelen in vrijwel elke binnenruimte bekende schadelijke invloeden, zoals de blootstelling aan licht en het inlopen van vuil. Intensief gebruik, achterstallig onderhoud en het ontbreken van beschermingsmaatregelen kunnen de problemen vergroten. In dit hoofdstuk een overzicht van belangrijke aandachtspunten, schadeoorzaken en (preventieve) maatregelen.

Afb. 53. Het aanbrengen van een nieuwe waslaag op de houten onderdelen van een negentiende-eeuwse badkamer in kasteel Twickel.

Dagelijks of regelmatig beheer berust op kennis en zeker ook op basale vaardigheden, zoals kijken, ruiken, luisteren, voelen, nadenken en analyseren. Dit beheer vergt nog een extra zintuig: fijngevoeligheid of alertheid om signalen in een vroeg stadium op te pikken. Hiermee kan een degradatieproces al vroeg worden ontdekt, vertraagd of gestopt. Een goed visueel geheugen komt ook uitstekend van pas, net als het vermogen om situaties vanuit verschillende gezichtspunten te benaderen en te beoordelen.

Kennis en informatie

Goed dagelijks beheer van een interieur begint met het verkrijgen van overzicht en het vergaren van de juiste kennis en informatie.¹ (afb. 54) Ook geldt dat hoe complexer de locatie is, hoe belangrijker het wordt om overzicht te houden over de benodigde kennis en informatie. De complexiteit van de locatie hangt af van diverse factoren. Een belangrijke is de beheersituatie: is de eigenaar ook de beheerder of is er sprake van een (meer of minder complexe) organisatiestructuur? Verder zijn van invloed het aantal gebouwen en het aantal vertrekken, de hoeveelheid objecten, het aantal bezoekers, de functie(s) van het gebouw, de intensiteit van het gebruik, de conditie waarin de roerende en onroerende goederen zich bevinden en de ligging van het gebouw.

De beheerder moet kortom beschikken over een veelheid aan gegevens. Het is belangrijk dat hij al deze informatie op een overzichtelijke en toegankelijke manier vastlegt. De onderwerpen zijn zeer

Afb. 54. Vroeger kon men inzicht in de relatieve luchtvochtigheid en temperatuur krijgen met een thermo-hygrograaf, zoals op deze afbeelding; tegenwoordig worden dataloggers gebruikt.

divers: een omschrijving van de bijzonderheden per vertrek (ruimteboek), technische gebouwinformatie, een adressenbestand van wie wat kan uitvoeren en nog veel meer. Afhankelijk van onder meer de complexiteit van de locatie bepaalt de eigenaar of beheerder zelf hoe uitgebreid de documentatie moet zijn. (zie tabel IV)

De dagelijkse praktijk

Goed kijken, ruiken, voelen en luisteren – iedere keer opnieuw – kan belangrijke informatie opleveren voor het dagelijks beheer van interieurs. Het kan bovendien helpen om de vergaarde theoretische kennis te toetsen en aan te scherpen. Hoe systematischer waarnemingen en handelingen worden uit-

gevoerd, des te groter het inzicht in de (veranderende) conditie van interieuronderdelen en in het effect van maatregelen.

Het volgende stappenplan maakt een systematische werkwijze mogelijk. Het omvat vijf stappen: vermijden, blokkeren, detecteren, beperken en behandelen.² De stappen, of eigenlijk de genoemde maatregelen, zijn geordend naar prioriteit. De hoogste prioriteit staat boven: liever vermijden dan blokkeren, liever beperken dan behandelen. Dit neemt overigens niet weg dat vaak een combinatie van maatregelen noodzakelijk is.

Het stappenplan is bruikbaar voor roerende en onroerende interieurelementen, vervaardigd uit uiteenlopende materialen, al dan niet samengesteld, en in combinatie met uiteenlopende schadebeelden. Hierna wordt aan de hand van een voorbeeldobject beschreven hoe de systematiek werkt.

Het betreft een achttiende-eeuws linnenkabinet dat zich bevindt in een boerderij, tegen een buitenmuur op het westen. In het voorbeeld wordt het stappenplan toegepast voor het schadebeeld 'aantasting door houtborende insecten'.

Stap 1: Vermijden

Houtborende insecten gedijen het best bij een hoge relatieve luchtvochtigheid. Deze kan gelden voor een heel vertrek, maar ook voor een gedeelte daarvan. In de boerderij wordt regelmatig geventileerd. Achter het kabinet hebben zich echter vuil en stof opgehoopt en de buitenmuur is enigszins vochtig. De luchtcirculatie is hier beperkt. Deze omstandigheden resulteren in een plaatselijk hoge relatieve luchtvochtigheid. In dit microklimaat bestaat daardoor een verhoogde kans op houtborende insecten. Omgekeerd wordt door het *vermijden* van deze ongunstige omstandigheid de kans op aantasting sterk gereduceerd.

Stap 2: Blokkeren

Een tweede maatregel om de kans op aantasting te verkleinen, is het *blokkeren* van de toegang voor de veroorzakers van schade. In veel gevallen moet dit enigszins overdrachtelijk worden geïnterpreteerd. In het voorbeeld betekent het: geen blokken hardhout naar binnen halen waarin zich houtboorders bevinden. En natuurlijk ook voorkomen dat zich op andere plaatsen in het gebouw aantastingen door insecten voordoen. De uitvliegende kevers kunnen dan immers gemakkelijk het kabinet bereiken.

Stap 3: Detecteren

Om te weten of het kabinet inderdaad niet door houtborende insecten wordt aangetast, is het noodzakelijk om met enige regelmaat te *detecteren* of zich (beginnende) schade voordoet. Dit detecteren is een combinatie van activiteiten die bekend staan als inspecteren en monitoren. Zo zal het kabi-

Afb. 55. Relatief kleine aanpassingen kunnen vaak veel schade voorkomen. Dit stoelenbord voorkomt dat rugleuningen schade toebrengen aan de wandbespanning.

net worden geïnspecteerd op de aanwezigheid van hoopjes (vers) boormeel (het houtpoeder dat uit de boorgaatjes valt). Daarnaast kunnen verdachte locaties (met gaatjes) worden gemonitord; dit kan door onder het verdachte houtwerk een vel egaal papier aan te brengen en enige tijd later te controleren of hierop vers boormeel is gevallen (let op: dit niet te verwarren met oud boormeel, van eerdere niet meer actieve aantastingen wat door trillingen uit de gaatjes kan vallen).

Stap 4: Beperken

Stel dat een lade van het kabinet door houtboorders blijkt te zijn aangetast. Dan is het van groot belang

Colofon

Uitgever:

WBOOKS, Zwolle in samenwerking met Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed

Eindredactie:

Harrie Schuit

Redactie:

Hester Lensink, Harrie Schuit, Huub van de Ven

Redactie beeld:

Hester Lensink, Kris Roderburg, Harrie Schuit, Huub van de Ven

Redactie tekst:

Rik de Groot tekst & beeld

Vertalingen:

Language Unlimited, Utrecht

Vormgeving:

Roelof Koebrugge BNO, Heerde

Verantwoording beeldmateriaal:

Al het beeldmateriaal is afkomstig van de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed tenzij anders vermeld

Brabants Monumenten Fonds/Ruud Strobbe Fotografie: afb. 118

Fries Fotoarchief: afb. 12

Geldersche Kasteelen & Landschap: afb. 31, afb. 52, afb. 65, afb. 66, afb. 67, afb. 68, afb. 69, afb. 70, afb. 72, afb. 73

Huisarchief Twickel: afb. 8, afb. 13, afb. 17

Monumentenwacht Nederland: afb. 113, afb. 116

Monumentenwacht Noord-Brabant: afb. 84

Monumentenwacht Vlaanderen: afb. 77, afb. 78, afb. 82, afb. 83, afb. 85

National Gallery of Ireland: afb. 8

National Trust Images: M. Antrobus: afb. 97, A. von Einsiedel: afb. 16, J. Hammond: afb. 86, 93, A. Hornak: afb. 14, P. Kay: afb. 95, J. Millar: afb. 89, J. Miller: afb. 87, 92, I. Shaw: afb. 11, E. Watts: afb. 91

National Trust Images/ P. Lithgow Partnership: afb. 88

Nederlands Fotomuseum: afb. 4

Spaarnestad Photo/ H. Hilterman: afb. 120

Utrechts Landschap: afb. 94

T. van Eck: afb. 103

R. de Groot: afb. 44, afb. 110

J. van 't Hof: afb. 34

E. Nijhoff-Asser: afb. 105

B. Overeem: afb. 121

A. Reinstra: afb. 98

H. Schuit: afb. 43, afb. 45, afb. 48, afb. 57, afb. 59, afb. 100

A. Zeijlemaker: afb. 56, afb. 99, afb. 106

Omslag: Grote zaal van Kasteel Biljoen in 'winterslaap'.

Pag. 2. afb. 1, De voormalige eigenares van huis Bisdom van Vliet bewaarde alle restanten van behangsels en textiel om te gebruiken bij beschadigingen. Deze collectie is tot op de dag van vandaag bewaard gebleven.

Pag. 4. afb. 2, Interieur directeurswoning uit de wederopbouwperiode. Dit gebouw is ontworpen door architect P. Sigmond en werd in 1962 voltooid.

© 2013 WBOOKS / Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed / de auteurs

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden veelevoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of op enige andere wijze, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

De uitgever heeft ernaar gestreefd de rechten met betrekking tot de illustraties volgens de wettelijke bepalingen te regelen. Degenen die desondanks menen zekere rechten te kunnen doen gelden, kunnen zich alsnog tot de uitgever wenden.

Van werken van beeldende kunstenaars aangesloten bij een CISAC-organisatie is het auteursrecht geregeld met Pictoright te Amsterdam.

© c/o Pictoright Amsterdam 2013.

ISBN 978 90 663 0659 2

NUR 648